

№ 33 (2023) С. 155–163
National Academy of Fine Arts and Architecture
Collection of Scholarly Works
«Ukrainian Academy of Art»
ISSN 2411–3034
Website: <http://naoma-science.kiev.ua>

УДК 003.077:281"20"

ORCID ID: 0000-0002-0121-1753

DOI <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-33-18>

Нажет Карім

аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва
Національна академія образотворчого
мистецтва і архітектури
karim.nazhet@naoma.edu.ua

Науковий керівник – Ю. В. Майстренко-Вакуленко,
кандидат мистецтвознавства, доцент
Науковий консультант – М. М. Якубович,
кандидат історичних наук, доцент,
Фрайбурзький університет імені Альберта Людвіга

ВПЛИВ КАЛІГРАФІЧНИХ АРКУШІВ ПРАКТИКИ «СІЯ МАШК» НА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ІСЛАМСЬКОЇ КАЛІГРАФІЇ

Анотація. Ісламські каліграфи минулих століть перед тим, як відтворити слова у чистовому тексті, довго вправлялися у їхньому написанні на окремих аркушах-чернетках. Такі аркуші відомі під назвою «сія машк». Від середини ХХ ст. сталися значні зміни, пов'язані з політичними та культурними процесами у світі, і в результаті це змусило ісламських митців переосмислити шляхи і способи застосування традиційних принципів сія машк для створення унікальних каліграфічних композицій. Маловивченими лишаються формальні пошуки та експерименти митців ХХІ століття.

Мета статті. Проаналізувати вплив традиційної практики сія машк на сучасну ісламську каліграфію та сучасний живопис, ґрунтований на ісламській каліграфічній традиції.

Основні методи дослідження: мистецтвознавчий науковий підхід, «вторинне дослідження» та компаративний метод.

Наукова новизна. Визначено стан дослідженості теми у фаховій літературі. Встановлено, що ця тема є мало висвітлена в науковій літературі Близького Сходу, Європи і США й практично зовсім не висвітлена в Україні. У пропонованій статті проаналізовано основні композиційні прийоми та формотворчі тенденції у сучасних творах ісламських митців.

Висновки. Традиційні аркуші мали зародки композиційного впорядкування, а в сучасних творах видно активний потяг до створення більш вираженої художньої композиції (з виділенням центром композиції, розподілом акцентів, натяком на просторовість, збалансуванням пропорцій). Окремі митці через абстрактні лінії прагнуть відобразити внутрішній протест проти сучасних негативних явищ суспільного розвитку. Інші ж, користуючись основними принципами сія машк у поєднанні з поезією, засвідчують цими виражальними засобами свою глибоку повагу до традиційного мистецтва.

Ключові слова: ісламська каліграфія, сія машк, сучасні митці.

Nazhet Karim

*Postgraduate student, Department of Theory and History of Arts
karim.nazhet@naoma.edu.ua*

Academic supervisor – Yuliya Maystrenko-Vakulenko

PhD, Associate Professor;

Scientific consultant – Mykhaylo Yakubovych,

PhD, Associate Professor,

Albert Ludwig University of Freiburg

THE INFLUENCE OF CALLIGRAPHIC SHEETS OF THE «SIYAH MASHQ» PRACTICE ON THE DEVELOPMENT OF MODERN ISLAMIC CALLIGRAPHY

Abstract. *Islamic artists avoided such images by creating drawings based on geometric shapes and plants. So, often Islamic calligraphers of past centuries, before depicting word directly in the text they created, practiced writing them for a long time on separate draft sheets. Such draft sheets are known as siyah mashq. Since mid-20th century, there have been significant social changes connected with political and cultural processes, and this eventually caused Islamic artists to rethink the ways of applying traditional principles of siyah mashq for creation of unique calligraphic compositions. However, the formal searches and experiments, undertaken by the artists of this practice in the 21st century, still remain understudied.*

Purpose of the article. *Analysing the influence of traditional siyah mashq practice on modern Islamic calligraphy and contemporary painting based on the Islamic calligraphic tradition.*

Basic research methods: *art history scientific approach, method of “secondary research” and comparative method.*

Scientific novelty: *The level of coverage of this topic in the professional literature has been determined. It has been established that this topic is insufficiently covered in the scientific literature of the Near East, Europe and the USA and is practically not covered at all in Ukraine. Also, this article analyses the main compositional techniques and shape-generating tendencies in contemporary works by Islamic artists.*

Conclusions. *Traditional sheets had the seeds of compositional arrangement, while modern works show an active desire to create a more pronounced artistic composition (with a highlighted center of the composition, distribution of accents, a hint of spaciousness, balancing of proportions). Some artists, by means of abstract lines, strive to express their internal protest against negative phenomena in the development of modern society, while others, by using the basic principles of siyah mashq in combination with poetry, demonstrate their deep respect for exactly the traditional methods of the art.*

Key words: *Islamic calligraphy, siyah mashq, contemporary artists.*

Постановка проблеми. Каліграфія посідає вагоме місце в ісламському мистецтві, виникнення та розвиток якого тісно пов'язаний з філософією ісламу. Згідно з засадами цієї філософії, створювати зображення людей і тварин є вкрай небажаним. Тому скрізь, де був потрібний графічний дизайн, ісламські художники та ремісники уникали таких зображень, замість цього створюючи малюнки на основі геометричних фігур, зображень рослин або засобами каліграфії [1].

Тренувальні вправи *сія машк* (siyah mashq) здавна посідали чільне місце у практиці професійних ісламських каліграфів, про що свідчать збережені експонати музейних та приватних колекцій. Незрідка ці майстри перед тим, як зобразити ту чи іншу літеру, слово або знак безпосередньо у створюваному ними тексті, довго вправлялися у їхньому написанні на окремих аркушах-чернетках, неодноразово виписуючи ці слова, літери чи знаки

доти, доки заповненим не виявлявся увесь такий аркуш. В такому вигляді він часом уже виглядав як цілісний художній твір. З часом практика створення таких аркушів перетворилася на окремий стиль мистецтва, що нині має однойменну назву – «сія машк» [1]. Творча спадщина давніх майстрів каліграфії, і, зокрема, *сія машк* їхнього авторства справили потужний вплив на формування сучасної ісламської каліграфії та образотворчого мистецтва, що ґрунтується на ісламських каліграфічних традиціях. Трансформаційні процеси у творчості іранських каліграфів відбуваються в руслі стрімкого розвитку абстрактного мистецтва та відходу від мистецтва академізму в середині ХХ століття [2]. А до кінця ХХ століття з'являється вже ціла плеяда митців-новаторів у сфері каліграфії – Реза Мафі (Reza Mafi, 1943–1982), Фарамарз Піларам (Faramarz Pilemarz, 1937–1983), Хоссейн Зендеруді (Hossein Zenderoudi, нар. 1937 р.) та інші, які

експериментували з формами арабських літер, з застосуванням різноманітних ефектів, різних матеріалів та методів малювання. Вони намагались об'єднати каліграфічні лінії з новітньою технікою живопису. В ХХІ ст. активно працюють в зазначеній практиці Мохаммед Ехсаї (Mohammad Ehsaei, нар. 1939 р.), Гольназ Фатхі (Golnaz Fathi, нар. 1972 р.), Юнес Фатхі (Younes Faghihi, нар. 1981 р.) та Шах Абдулла Аламі (Shah Abdullah Alamee, нар. бл. 1990 р.). Однак на належну увагу мистецтвознавців творчі експерименти цих митців ще не здобулися.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Причини виникнення практики *сія машк* у творчості перських каліграфів (у ХVІІ ст.) розглянуто у дослідженні [1] відомої американської мистецтвознавиці Шейли С. Блер (Sheila S. Blair). У розвідках, дотичних до нашої теми, авторами яких є низка інших учених, стисло висвітлюються ключові факти з біографій певних майстрів, а також на прикладах окремих творів показано основні художні прийоми таких митців, як Фарамарз Піларам (Faramarz Pilaram), Хоссейн Зендеруді (Hossein Zenderoudi) [3], Гольназ Фатхі (Golnaz Fathi) [4]. Застосування принципів *сія машк* у сучасному графічному дизайні окреслено в науковій статті [5] Бахрама Хаміді (Bahram Namidi) і Зейнаб Рашванд (Zainab Rashvand). Порівняння робіт іранських митців ХІХ–ХХІ ст. здійснено в науковій розвідці «Універсальні та різноманітні аспекти *каджар сія машк* та абстрактного експресіонізму в живописі» («Universal and Diversified Aspects of Qajar Siyah Mashq and Abstract Expressionism in Painting», 2020) [6]. У цій роботі творча спадщина таких постатей, як Мірза Голам Реза Ісфahanі (Mirza Golam Reza Esfahani), Мірза Мухаммед Хусейн Сайфі Казвіні (Mirza Mohammad Hussein Seifi Qazvini), Реза Мафі (Reza Mafi), Ахмад Мазаді (Ahmad Mazadi) порівнюється з роботами французьких та американських абстракціоністів ХХ ст. – це П'єр Сулаж (Pierre Soulages), Марк Тобі (Mark Tobey), Франц Клайн (Franz Kline), Джексон Поллок (Paul Jackson Pollock). Джерельною базою для вивчення сучасних творів також стали персональні сайти художників та фотодокументи з виставкових проєктів і репродукцій, опублікованих на офіційних сайтах галерей та музеїв.

У процесі нашого дослідження виявлено, що вплив каліграфічних аркушів «сія машк» на розвиток сучасної ісламської каліграфії

залишається маловисвітленим у науковій літературі Близького Сходу, Європи і США й практично зовсім не висвітлений в Україні.

Мета дослідження. Проаналізувати вплив традиційної практики *сія машк* на сучасні ісламську каліграфію та живопис.

Виклад основного матеріалу. Творча спадщина каліграфів минулих століть – таких, як: Мір Емад аль-Хасані (Mir Emad al-Hasani, кін. ХVІ – поч. ХVІІ ст.), Абдул Рашид Дайламі (Abd al-Rashid Daylami, ХVІІ ст.), Емад аль-Коттаб (Emad al-Kottab, ХІХ ст.), Мірза Мохаммед-Реза Калхор (Mirza Mohammad Reza Kalhor, ХІХ ст.) – і сьогодні надихає митців на пошуки нових форм у царині ісламської каліграфії, а також засобів вираження власних ідей у ній. Сучасні митці взяли від традиційної практики *сія машк*, зокрема, композиційні принципи повторюваності, ритмічності, характер заповнення композиційного поля.

Основні нововведення дістали своє відображення в новітніх образах літер та гармонізації елементів внутрішнього простору. Сучасні майстри свідомо узагальнюють форми та спрощують конструкції арабських літер. Наявність кольорових і тонових контрастів, лаконічність у малюнкові та підкреслено виразна емоційна насиченість робіт – все це характеризує роботи другої половини ХХ – початку ХХІ ст., створені на основі *сія машк*.

Основна колекція сучасних творів, виконаних під впливом практики *сія машк*, зосереджена в такому культурному закладі як Сундарам Тагор (Sundaram Tagore). Виставкові зали цієї галереї розташовані в різних куточках світу, а саме в Сінгапурі, в Гонконгу та Нью-Йорку. Саме в них були презентовані творчі експерименти іранської мисткині Гольназ Фатхі. У виставкових архівах офіційного сайту галереї нам доступні для вивчення сім полотен з дебютної персональної виставки Фатхі (Без назви, Нью Йорк, 2013); з виставки «Кожна хвиля розриву» («Every Breaking Wave», Гонконг, 2015) опубліковано десять творів; понад сорок композицій з малюнками, виконаними кульковою ручкою на папері й на полотні – одним із компонентів таких композицій є й лайтбокси –були продемонстровані на виставці «Споглядання» («Contemplations», Сінгапур, 2016–2017); серія «Давайте вдамо, що все гаразд» («Let's Pretend Everything is Alright», Нью Йорк, 2019), яка містить близько сімнадцяти абстрактних барвистих композицій, створених на алюмінієвих композитних

панелях у поєднанні з неоновими світільниками; близько шістнадцяти монументальних полотен з гірськими мотивами з останньої експозиції «Дорога вперед» («The Road Forward», Нью Йорк, 2022). Диптих, виконаний Гольназ Фатхі, зберігається в Музеї мистецтв Метрополітен (Metropolitan Museum of Art, США, 2013).

У галереї «Танзара» (Tanzara Gallery, Ісламабад, Пакистан) було реалізовано дві персональні виставки – «Mauzu-e-Sukhan» та «Naghma-e-Besada», – Шаха Абдулли Аламї, на яких презентовано близько п'ятнадцяти напрочуд чуттєвих монументальних каліграфічних творів, створених за 2021–2022 роки. Окрім того, сучасні твори *сія машк* зберігаються в приватних колекціях. Частина таких робіт доступна для споглядання на персональних сайтах художників.

Важливий внесок у процес модернізації *сія машк* зробив своїм творами Фарамарз Піларам [7]. У 1976 році він виконав твір «Каліграфічна композиція» («Calligraphic Composition») (іл. 1), де каліграфічний напис

у кількох масштабах повторюється по всій поверхні аркуша, по горизонталі та у перевернутому вигляді. Остання літера у написі, що за формою подібна до арабської літери «ха» (ح), відкритим просвітом надає композиції жвавості. А елемент статичності до неї привносять чорні прямокутні мазки на задньому плані, написані по вертикалі та горизонталі так, що подекуди вони перекривають один одного. Завдяки ж менш насиченим смугам твір здається більш повітряним.

У ХХІ ст. творчо активними художниками, які розвивають практику *сія машк*, є уже згадувані Гольназ Фатхі, Шах Абдулла Аламї, Мохаммед Ехсаї, а також Юнес Фагіхі (Younes Faghihi, нар. 1981 р.), в яких ісламська каліграфія постає відтвореною за допомогою нових художніх принципів, через спрощення форм та гру кольорових контрастів. Твори цих авторів сповнені особливої емоційної виразності. Сьогодні митці не мають обмежень стосовно вибору формату та техніки виконання.

Розглянемо творчість сучасної іранської мисткині Гольназ Фатхі, яка на початку

Іл. 1. Фарамарз Піларам. Каліграфічна композиція. 1976. [7]

творчого шляху старанно опанувала традиційну ісламську каліграфію шляхом активної співпраці з Асоціацією каліграфії Ірану. З часом Фатхі, відійшовши від чітких правил, створила своєрідну манеру, де ісламські каліграфічні написи перетворились на хвилясті та експресивні лінії [8; 9; 10]. Її авторству належить диптих «Без назви» («Untitled», 2013) (іл. 2), на якому зображені тонкі хвилеподібні лінії чорного кольору на яскраво-жовтій горизонтальній широкій смужці. Об'єднує обидві частини цього твору вертикальна смуга – пастозна, написана насичено чорною, з нерівними краями та бризками, розсипаними навсідч. Робота сповнена притаманною творчості художниці особливою емоційною напругою. За концепцією авторки, криві лінії, які пронизують роботу від одного краю до іншого, символізують каліграфічні написи, подібні до робіт *сія машк* митців минулих століть.

Здобувачем професійної освіти за спеціальністю каліграф в Асоціації каліграфії Ірану також є Юнес Фагіхі, творчість якого заслуговує на особливу увагу. Відштовхуючись від класичних форм та ритмів ліній літер, він створює оригінальні абстрактні композиції за допомогою фактур, геометричних форм та певної колористичної гами. Упродовж останніх років Фагіхі працював над створенням серії полотен під назвою «Сіямашк» («Siyahmashq»).

На офіційному сайті [11] художника опубліковані три твори з зазначеної серії (іл. 3) – всі вони мають такі характерні риси: на квадратному форматі зображено скупчення одних і тих самих арабських літер, тісно написаних між собою у круговому напрямку. Твори цікаві колірним вирішенням – наприклад, у першій роботі, в лівій її частині, містяться білі звивисті літери, які утворюють малюнок лабіринту, а на зелений фон додано темно-червоні та блідо-білі маленькі плями. Друга композиція створена у холодній гамі. Тут зображено насичено сині літери з широкими лініями. Значно дрібніші лінії червоним написані на третьому полотні. Обравши за основу прості форми, митець експериментує з ними, змінюючи масштаб чи товщину літер і додаючи різних фактур. Невичерпним джерелом натхнення для цього митця є традиційна практика *сія машк*, це виявляється, насамперед, в характері щільного заповнення написами композиційного поля. Але в композиванні написів він вже відходить від неї, адже каліграфи минулого здебільшого лінійно розташовували написи (горизонтально чи діагонально), а Фагіхі, обравши круглий формат, вводить колову центричність як художнє вирішення.

У листопаді 2021 року в Tanzara Gallery [12; 13] пройшла персональна виставка

Іл. 2. Голназ Фатхі. Без назви. 2013. [8]

Лл. 3. Юнес Фагіхі. Три роботи з серії «Сіямашк». 2019–2020. [11]

Лл. 4. Шах Абдулла Аламі. Даг Даг Уджала. 2021. [13]

«Mauzu-e-Sukhan» пакистанського художника-мініатюриста Шаха Абдулли Аламі, на якій були представлені монументальні каліграфічні роботи цього митця, створені під впливом *сіямашк*. Аламі створив вражаючі роботи, поєднавши перську каліграфію з висловами іранського поета XIII ст. Джалаледдіна Румі та пакистанського поета XX ст. Фаіза Ахмада Фаізі. Так, наприклад, композиційна просторовість твору «Даг Даг Уджала» («Dagh Dagh UjJala») (лл. 4) утворена з двох однакових коротких написів, розміщених у верхній частині полотна. В написі об'єднані літери з напіввідкритими отворами зі зближуваними кінцевими лініями, і таким чином утворена збалансованість між елементами. З правої верхньої частини полотна «Сурхі е Аваль е Шам» («Surkhi e

Awal e Sham») звисаючі елементи, з невеликими заокругленнями спрямовані до лівого нижнього кута. Композиція врівноважена горизонтальним коротким штрихом у верхньому лівому куті – на світлому золотистому тлі, в центрі якого митець створив видиму фактуру.

Важливістю літери аліф в ісламській каліграфії пояснюються концепція твору «Аліф» («Alif») Шаха Абдулли Аламі, презентованого на його персональній виставці в 2022 році в Tanzara Gallery [14]. Аліф (ا) – перша літера арабського алфавіту. Її важливість підкреслюється в теорії «пропорційної писемності» («аль-хатт аль-мансуб»), розробленій відомим майстром-каліграфом Ібн Муклою в X ст. Висота літери вимірюється певною кількістю ромбоподібних крапок, кількість яких

відповідає одному з шести основних традиційних арабських почерків. Абстрактне зображення у цій художній роботі побудоване з хвилястих вертикальних штрихів, кожен з яких створювався одним розчерком – такі штрихи митець накладав один на одного з поступовим збільшенням тональності. Товщина ліній має плавний перехід від гострої похилої до вертикальної широкої, кожна лінія завершується гострим кінцем з заокругленням у лівий бік.

Аби передати власне відчуття гармонії написаного слова з поезією, художник обрав великі формати для зазначених творів. Відчуття ритмічного руху поверхнею полотна досягнуто завдяки принципові симультанності, коли літери і фрази, нашаровуючись одні на одних з невеликою відступом убік, маючи кольори від майже прозорих до все більш насичених, створюють м'який перехід світлових нюансів. Динамічний стан та ефект віддаленості вдало підтримано золотистим фоном. Ритмічна й динамічна роль принципу симультанності у творах Шаха Абдулли Аламі, є естетичним переосмисленням принципу повторів і нашарувань з традиційних *сія машк*. Таке переосмислення відбувається у напрямку створення м'якшої, цілісної і живописної форми; натомість у традиційних аркушах повтори були окремими написами, а тепер вони зливаються в одну форму, яка наче вібрує.

Влітку 2022 року була презентована книга шанованого іранського каліграфа Мохаммада Ехсаї «Нічний шепіт» («Nocturnal Whispers»). Ехсаї є автором численних абстрактних творів, спільною прикметною рисою яких виступає гармонійне поєднання кольорів та каліграфічних написів. Оpubлікована книга містить репродукції чорнових аркушів (*сія машк*), на яких митець виписав арабські літери та слова, дотримуючись пропорцій класичного почерку насталік. Обкладинку прикрашає строкатий малюнок, виконаний на звичайному папері в клітинку (іл. 5) за допомогою спеціально загостреного олівця. Якщо звернути увагу на нашарування (місцями напівпрозоре), відразу стає помітно, що перші написи були створені лише червоною тушшю (крізь лінії можна розглядати арабські літери айн, мім, я), після чого було нанесено здебільшого довгі чорні штрихи. У своєму інтерв'ю для STIR [15] митець відзначав, що простір цих аркушів заповнений цілковито сумішшю його особистих спостережень за труднощами, з якими стикається сучасне суспільство, та думок, що виникали на основі цих спостережень, а також фрагментів

Іл. 5. Мохаммад Ехсаї. Обкладинка книги «Нічний шепіт». 2022. [15]

висловів перських мислителів (Омар Хаям, Джалаледдін Румі, Сааді Ширази). Ця книга являє собою наче задокументований творчий процес, через який проходить її автор – кожен рядок видання дозволяє зазирнути у таємниці світогляду унікального художника, побачити приховані грані його таланту й глибоко відчутти його відданість традиційному мистецтву.

Варто відзначити, що каліграфічні чернетки Мохаммада Ехсаї створювалися не лише заради відшліфовування навичок каліграфічного письма, але й як самостійні твори, сповнені любові до культури, прагнення відати шану стародавньому мистецтву *сія машк*, популяризувати його як в рідній країні, так і в цілому світі.

Головні висновки. Традиційні аркуші мали зародки композиційного впорядкування, а в сучасних творах видно активний потяг до створення більш вираженої художньої композиції (з виділеним центром композиції, розподілом акцентів, натяком на просторовість, збалансуванням пропорцій). Від традиційного декоративного оздоблення каліграфії сучасні митці цього жанру відійшли вже в середині ХХ ст. – у цю пору, серед іншого, у сфері каліграфії поширення набувають олійні фарби. В композиціях ми бачимо застосування почерків різного походження. В роботах окремих митців арабські літери взагалі перетворюються на абстрактні лінії. Але незмінною всюди лишається провідна ідея практики *сія*

машк: ритм та повторення елементів. У роботах митців ХХ–ХХІ ст. ісламська каліграфія відчутно трансформується, насамперед руйнується класична система правил каліграфічного мистецтва – причиною таких явищ стає бажання митців звільнитись від чітких правил, аби почуватися творчо розкутими і віднайти нову естетичну мову.

Від середини ХХ ст. практика *сія машк* збагатилася багатьма новими засобами художньої виразності – так, приміром, каліграфічні написи, які, наче паттерни кількох масштабів, закомпоновані на вертикальних та

горизонтальних плямах, тепер використовуються як засіб створення статичного відчуття в композиції; врівноважене розташування однакових елементів однієї маси в геометричну форму – це теж новітній виражальний засіб; застосування прийому симультанності є новітнім способом передавання моменту руху в каліграфічному живописі.

Перспективи використання результатів дослідження. Отримані під час дослідження результати є науковим підґрунтям для подальших поглиблених досліджень сучасної ісламської каліграфії.

Список використаних джерел

1. Blair Sh. *Islamic Calligraphy*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2008. 720 p.
2. Ekhtiar M., Sardar M. *Modern and Contemporary Art in Iran*. URL: http://www.metmuseum.org/toah/hd/ciran/hd_ciran.htm (дата звернення: 20.02.2023).
3. Scheiwiller S. *Performing the Iranian State: Visual Culture and Representations of Iranian*. London : Anthem Press, 2013. 260 p.
4. Ekhtiar M. *How to Read Islamic Calligraphy*. New York : Metropolitan Museum of Art, 2018. 156 p.
5. Hamidi B., Rashvand Z. Visual capacity of siyah mashq nastaliq calligraphy, in contemporary typography posters of Iran. *International Journal of Arts and Commerce*. 2015. Vol. 4. No. 9. P. 124–131. URL: https://ijac.org.uk/images/frontImages/gallery/Vol_4_No_9/12_124-131.pdf (дата звернення: 20.02.2023).
6. Talebi H. Universal and Diversified Aspects of Qajar Siyah Mashq and Abstract Expressionism in Painting. *Journal of Graphic Arts & Painting*. 2020. Vol. 2. Issue 3. P. 151–165. DOI: <https://doi.org/10.22051/PGR.2020.29140.1058>.
7. Faramarz Pilaram. *Calligraphy Composition, 1976*. URL: <https://artchart.net/en/artists/%D9%81%D8%B1%D8%A7%D9%85%D8%B1%D8%B2-%D9%BE%DB%8C%D9%84%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D9%85/artworks/G1Bbe> (дата звернення: 20.02.2023).
8. *Untitled, 2013*. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/646740> (дата звернення: 20.02.2023).
9. Golnaz Fathi. *Let's Pretend Everything is Alright*. URL: <https://www.sundaramtagore.com/exhibitions/golnaz-fathi4> (дата звернення: 20.02.2023).
10. Golnaz Fathi. *The Road Forward*. URL: <https://www.sundaramtagore.com/exhibitions/golnaz-fathi5/selected-works?view=slider> (дата звернення: 20.02.2023).
11. Younes Faghihi. URL: <https://younesfaghihi.com/> (дата звернення: 20.02.2023).
12. Shah Abdullah Alamee. *Mauzu-e-Sukhan*. URL: <https://www.tanzaragallery.com/2259/shah-abdullah-alamee/> (дата звернення: 20.02.2023).
13. Ramay Sh. *Art Review: Mauzu-e-Sukhan: Shah Abdullah Alamee Interprets Faiz and Rumi's Poetry into Siyah Mashq Calligraphy at Tanzara Gallery, Islamabad, 2021*. URL: <https://www.youlinmagazine.com/article/art-review-mauzu-e-sukhan-shah-abdullah-alamee-interprets-faiz-and-rumi-poetry-into-siyah-mashq-calligraphy-at-tanzara-gallery-islamabad/MjEzOQ==> (дата звернення: 20.02.2023).
14. Shah Abdullah Alamee. *Naghma-e-Besada*. URL: <https://www.tanzaragallery.com/2820/shah-abdullah-alamee-3/> (дата звернення: 20.02.2023).
15. Safa A. *Iranian calligrapher Mohammad Ehsaei on his recent book «Nocturnal Whispers»*. 2022. URL: <https://www.stirworld.com/inspire-people-iranian-calligrapher-mohammad-ehsaei-on-his-recent-book-nocturnal-whispers> (дата звернення: 20.02.2023).

References

1. Blair, Sh. (2008). *Islamic Calligraphy*. Edinburgh : Edinburgh University Press [in English].
2. Ekhtiar, M., & Sardar, M. *Modern and Contemporary Art in Iran*. http://www.metmuseum.org/toah/hd/ciran/hd_ciran.htm [in English].
3. Scheiwiller, S. (2013). *Performing the Iranian State: Visual Culture and Representations of Iranian*. London : Anthem Press [in English].
4. Ekhtiar, M. (2018) *How to Read Islamic Calligraphy*. New York : Metropolitan Museum of Art [in English].

5. Hamidi, B., & Rashvand, Z. (2015) Visual capacity of siyah mashq nastaliq calligraphy, in contemporary typography posters of Iran. *International Journal of Arts and Commerce*, Vol. 4, № 9, 124–131. https://ijac.org.uk/images/frontImages/gallery/Vol_4_No_9/12_124-131.pdf [in English].
6. Talebi, H. (2020). Universal and Diversified Aspects of Qajar Siyah Mashq and Abstract Expressionism in Painting. *Journal of Graphic Arts & Painting*, Vol. 2, 3, 151–165. DOI: <https://doi.org/10.22051/PGR.2020.29140.1058> [in English].
7. Faramarz Pilaram. Calligraphy Composition, 1976. <https://artchart.net/en/artists/%D9%81%D8%B1%D8%A7%D9%85%D8%B1%D8%B2-%D9%BE%DB%8C%D9%84%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D9%85/artworks/G1Bbe> [in English].
8. Untitled, 2013. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/646740> [in English].
9. Golnaz Fathi. Let's Pretend Everything is Alright. <https://www.sundaramtagore.com/exhibitions/golnaz-fathi4> [in English].
10. Golnaz Fathi. The Road Forward. <https://www.sundaramtagore.com/exhibitions/golnaz-fathi5/selected-works?view=slider> [in English].
11. Younes Faghihi. <https://younesfaghihi.com/> [in English].
12. Shah Abdullah Alamee. Mauzu-e-Sukhan. URL: <https://www.tanzaragallery.com/2259/shah-abdullah-alamee/> [in English].
13. Ramay, Sh. (2021). Art Review: Mauzu-e-Sukhan: Shah Abdullah Alamee Interprets Faiz and Rumi's Poetry into Siyah Mashq Calligraphy at Tanzara Gallery, Islamabad. <https://www.youlinmagazine.com/article/art-review-mauzu-e-sukhan-shah-abdullah-alamee-interprets-faiz-and-rumi-poetry-into-siyah-mashq-calligraphy-at-tanzara-gallery-islamabad/MjEzOQ==> [in English].
14. Shah Abdullah Alamee. Nagma-e-Besada. <https://www.tanzaragallery.com/2820/shah-abdullah-alamee-3/> [in English].
15. Safa, A. (2022). Iranian calligrapher Mohammad Ehsaei on his recent book «Nocturnal Whispers». <https://www.stirworld.com/inspire-people-iranian-calligrapher-mohammad-ehsaei-on-his-recent-book-nocturnal-whispers> [in English].

Подано до редакції 10.03.2023